

CONCEPȚIA LUI AL. PHILIPPIDE
DESPRE CATEGORIA GRAMATICALĂ A
ASPECTULUI VERBAL

ANCA PETRESCU
Palatul Copiilor, Arad

Cuvinte-cheie: *limba română, gramatică, aspectul verbal*

Cel care s-a preocupat în mod deosebit de categoria gramaticală a aspectului în limba română a fost Alexandru Philippide, în special în *Istoria limbii române*. Volumul întâi. *Principii de istoria limbii*, Tipografia Națională, Iași, 1894 și în *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897. „C'était le première fois – afirmă G. Ivănescu – que l'on constatait l'existence des aspects verbaux en roumain”¹. Faptul nu surprinde dacă avem în vedere că lingvistul ieșean a fost adeptul teoriilor lingvistice ale lui Hermann Paul din *Prinzipien der Sprachgeschichte* („à partir de la 2e éd., de 1886, car dans la première, de 1880, il n'y a rien sur l'aspect verbal”, cum precizează G. Ivănescu²), lingvistul german făcând opinie aparte față de comparațiști precum Delbrück și Brugmann, susținând că în toate limbile formele de prezent, imperfect, aorist (sau forma corespunzătoare), perfect, mai mult ca perfect, viitor și viitor anterior indicau nu numai timpul, ci și aspectele verbale³.

În *Istoria limbii române*, ocupându-se de *Cauzele care provoacă schimbarea vorbirii ocazionale*, Alexandru Philippide distinge trei principii cauzative: a) *Principiul comodității*, b) *Principiul clarificării* și c) *Principiul legiurii*. Problema semnificației timpurilor este discutată la al doilea principiu, care se divide în *Lămurirea psihică a cunoștințelor* și în *Diferențierea cuvintelor*.

În ansamblu, *clarificarea* se produce în virtutea faptului că „Un cuvânt se schimbă pentru că supt forma nouă este mai clar decât supt cea veche”⁴.

Pe de altă parte, „Lămurirea psihică a cunoștințelor, în ea însăși considerată, abstracție făcând de mijloacele de care se servește limba pentru a se acomoda ieși, ca una ce prepară materialul pe baza căruia se agită vorbirea, trebuie să fie considerată ca cel mai important principiu din toate pentru schimbarea acesteia”⁵. Pe de altă parte, „fîndcă numai pe terenul raporturilor sîntem în stare a pricepe mersul liber al lămuririi cunoștințelor”⁶, Al. Philippide se oprește asupra raporturilor exprimate prin predicat, între care un loc important îl reprezintă cel al timpului. Acest raport „se arată” în două feluri: „Mai întîiu îl exprimăm (s t a t u s a c t i o n i s, numai la verb) ca durată: acțiunea durează (actio continua), se repetă (actio iterativa), este finită (actio perfecta), este pe punctul de a începe (actio instans). Apoi îl exprimăm (s t a t u s t e m p o r i s) ca moment în timp din punct de vedere al vorbitorului: acțiunea se petrece în prezent (praesens), în trecut (praeteritum), în viitor (futurum)”⁷.

Referindu-se la limbile clasice, Al. Philippide observă că acestea prezintă particularitatea că numai unele timpuri de la indicativ și imperativ marcau „ambele status deodată”. Astfel, prezentul indicativ și imperativ exprimau actio continua, actio instans și prezentul; imperfectul indicativului arăta actio continua, actio instans și preterit; futurul I – actio continua și futur. Timpurile celorlalte moduri, dar și unele de la indicativ și imperativ „arătau ori numai unul ori altul din cele două status [...]”⁸. Româna păstrează această disponibilitate de a folosi un singur morfem pentru mai multe „înțelesuri”. La prezentul indicativului marcarea unică redă actio continua, actio iterativa și actio instans, autorul probându-le cu numeroase exemple, cum ar fi cel din Creangă pentru actio instans: „Aș vrea să știi cînd avem să pornim”. Imperfectul indicativului indică actio continua: „Un poclit de rogojini opria și soarele și ploaea de a răzbate în căruța lui Moș Nichifor” (Creangă); actio iterativa: „Cîteodată numai, cînd prin dreptul crîșmei te făceai niznai și nu știai să potrivești din gît pe Moș Nichifor, nu-l prea vedeai în cheji buni” (Creangă); actio instans, cu o „formă specială” pentru „Activ instans

trecută”, anume „Imperfectul lui *sînt* compus cu conjunctivul prezent”:

*eram să aflu să cad să aleg să ascut
erai să afli să cazi să alegi să ascuți etc.*

Al. Philippide menționează că în loc de *eram, erai* se aude și *era* la toate persoanele: *era să laud, era să lauzi – era să lăudăm etc.* Imperfectul indicativ poate reda actio instans și prin verbe precum *mor, crăp, plesnesc*, ca de ex. „muria, crăpa, plesnea de năcaz”⁹.

Pentru *trecut*, lucrurile se prezintă aproximativ la fel. Astfel, „Trecutul simplu arată actio aorista, iar cel compus I actio perfecta: „Bine ați venit, boieri, zise acesta, silindu-se a zîmbi” (C. Negruzii)”. Al. Philippide precizează de îndată că „Numai în limba comună există această deosebire între trecutul simplu și trecutul compus I, macarcă și aici cu confuzii, precum în înșeș scrierile lui C. Negruzzi: „Vorbind așa, au ajuns aproape de Tecuci, unde poposiră la o dăbrăvă [...]”. În dialecte însă, „o formă tinde să înădușe pe ceialaltă”. În Moldova, de exemplu, este întrebuițat numai trecutul compus, pe cînd în Muntenia este preferat numai cel simplu. „De aici – subliniază Al. Philippide – confuzia din limba comună, care va deveni, probabil, tot mai mare.”

Al. Philippide se referă și la „trecutul compus II”, care arată actio continua în trecut „și este prin urmare identic cu unul din înțălesurile imperfectului”. Trecutul compus II se formează de la trecutul compus I al verbului *sînt* și din participiul prezent: *am fost aflînd, căzînd, alegînd, ascuțînd*.

Pluscaperfectul este un timp relativ și indică totdeauna actio perfecta.

Viitorul I și II arată actio continua și iterativa. În plus, „Viitorul exact, absolut întrebuițat, este un optativ și intră din punct de vedere al statului acțiunii în categoria acestui de pe urmă mod. Relativ întrebuițat, arată actio perfecta”¹⁰.

În ce privește celelalte moduri, „La conjunctiv, optativ și imperativ timpurile arată actio continua și iterativa”. La potențialul propriu-zis, prezentul indică actio continua și iterativa, iar trecutul, „reprezentat prin viitorul exact”, arată actio perfecta și aorista. Potențialul se formează cu viitorul I al lui *sînt*, întrebuițat ca

auxiliar, și participiul prezent al verbului: *voiū fi aflînd, căzînd, alegînd, ascuțînd*.

Dintre modurile nepersonale „participiul activ arată actio continua și iterativa, trecutul activ actio perfecta, trecutul pasiv actio perfecta la verbele perfective și actio continua la verbele imperfective”¹¹.

A doua modalitate de redare a acțiunii verbului se realizează prin *status temporis*. Astfel, la indicativ, în raport cu momentul vorbitorului, luat ca absolut, „prezentul arată prezent; imperfectul, trecutul – trecut; viitorul – viitor. Viitorul exact raportat la momentul vorbitorului este un potențial trecut; altfel, ca și pluscaperfectul, se întrebuițează totdeauna relativ”. Această situație are loc atunci când timpurile sunt folosite absolut. Dar valoarea absolută a timpurilor nu este constantă, căci „sfera timpului” se schimbă după vorbitor: „Astfel, dacă vorbitorul a vorbit în trecut, atunci prezentul reprezintă prezentul față cu momentul acel trecut al vorbitorului, și viitorul reprezintă viitorul față cu acel moment trecut, etc., și aceasta numai în vorbire indirectă dependentă de un *spun, zic* ori alt verb analog, precum *gîndesc, știu*. De ex. „zicea că pleacă”, „a zis că pleacă”, „va zice că pleacă” [...]”¹².

În ce privește conjunctivul, prezentul arată prezent, iar trecutul, trecut. Dar timpul prezent al acestui mod „n-are valoarea sa numai prin sine și de la sine”, adică nu are o „întrebuițare independentă, ci împărtășește de multe ori această valoare de la alte timpuri cu care stă în legătură, astfel că are valoare de prezent față cu un prezent, de trecut față de un trecut și de viitor față cu un viitor”, ceea ce înseamnă „întrebuițare dependentă”, ca în : „Venise la Fălticeni să se pricopsească de învățătură” (*să se pricopsească* trecut). „Cînd voiū veni eu, am să vă dau de știre, ca să mă cunoașteți” (*să mă cunoașteți* viitor).

La optativ, imperativ și potențial, prezentul arată prezent, trecutul, trecut. Infinitivul „este totdeauna dependent exprimat, astfel că împărtășește sfera timpului său dela alte timpuri, cu care stă în legătură: „Ție ți-i a zice” (*a zice* prezent), „Nu-i era a cumpăra lemne” (*a cumpăra* trecut)”¹³.

Privitor la *status relationis*, adică la *corespondența timpurilor* vom releva doar câteva aspecte mai interesante, deoarece expunerea *in extenso* a numeroaselor fapte puse în evidență de Al. Philippide, atât în *Istorie*, cât și în *Gramatică*, ar depăși obiectul cercetării noastre. Se subliniază de către lingvistul ieșean că în limba română timpurile nu exprimă numai „durata și timpul (prezent, trecut și viitor) față cu momentul vorbitorului, dar și starea de coincidență, antecedentă și consecvență a timpurilor între ele înseș considerate, abstracție făcându-se de vorbitor”. Îndeplinesc acest rol pluscaperfectul, care indică „numai antecedenta față cu un trecut” și viitorul exact, care arată „antecedenta față cu un viitor”. În afară de aceste forme care au, prin excelență, o valoare relativă, „relația se mai poate exprima și prin celelalte forme temporale, într-afit, întrucît *starea timpului o permite*”¹⁴. Luând în considerare ansamblul „relativității” timpurilor, Al. Philippide observă că „raporturi de congruență (două acțiuni se petrec în acelaș timp), de coincidență (două acțiuni se întîlnesc una cu alta într-un moment în timp), de antecedentă (una din acțiuni se petrece înaintea celeilalte), de consecvență (una din acțiuni se petrece în urma celeilalte) se stabilesc în românește între diferite timpuri ale diferitelor moduri”. Ca exemplu vom lua prezentul indicativului, care prezintă: „a) congruență față de un alt prezent, „omul învață cît trăiește”; b) coincidență față de un alt prezent și de un futur: „spun ce știu”, „voi zice că nu știu”; c) antecedenta față cu un futur: „dacă pleci îndată, ai să ne ajungi” [...]”¹⁵.

G. Ivănescu (*art. cit.*), care a semnalat, se pare, pentru prima oară, contribuția lui Al. Philippide la cunoașterea categoriei aspectului în limba română, a făcut și unele observații în legătură cu concepția fostului său profesor. În primul rând, el ține să sublinieze că Al. Philippide înțelegea prin *s t a t u s a c t i o n i s* aspectul, iar prin *s t a t u s t e m p o r i s*, timpul, precizând, totodată, că nu poate identifica sursa acestei terminologii latinești. Faptul că Al. Philippide face distincție între *timp* și *acțiune*, poate să trimită la concepția și terminologia lui Delbrück de până în anul 1885, când Brugmann a creat termenul *Aktionsart*. Al. Philippide folosește, în *Gramatică*, și sintagma *d u r a t a î n t i m p*, care pare a fi creația sa. Oricum, „En

traduisant *Aktionsart* par *durée dans le temps*, Philippide donnait un nom plus approprié à ce que les savants qu'il avait suivis entendaient par aspect verbal. C'est de lui que nous nous sommes inspirés en traduisant *Aktionsart* par *durée de l'action*¹⁶. Pe de altă parte, G. Ivănescu mai relevă faptul că Al. Philippide nu face distincția între durata acțiunii și aspectul verbal, situându-se pe poziția teoretică a lui Curtius, a neogramaticilor și a școlii lingvistice franceze, „qui ne faisaient pas de distinction entre la durée de l'action et l'aspect verbal, ou, plus exactement, confondaient le degré de réalisation de l'action avec la durée de l'action”¹⁷. Din acest motiv, el greșește când afirmă că viitorul indicativului exprimă *actio continua*, adică acțiunea imperfectivă. Dacă prin acțiune imperfectivă ar fi înțeles o acțiune nefinalizată („l'action inachevée, qui n'est pas menée jusqu'au but”) și nu o acțiune durativă, el n-ar fi făcut această eroare. O probă în plus că Al. Philippide înțelegea prin *imperfectiv* și *perfectiv* durata acțiunii rezidă în susținerea că participiul trecut pasiv marchează *actio perfecta* pentru verbele perfective și *actio continua* pentru verbele imperfective¹⁸. În plus, „il commit l'erreur plus grave de considérer l'action aoriste comme étant différent de l'action parfaite. En concevant l'action imparfaite comme une action durative, Philippide, de même que les linguistes qui le précédèrent, dût lui opposer une action momentanée, au lieu d'une action perfective, pourtant introduite dans son système. Bien que Brugmann ait fait cette erreur, il soutenait cependant que l'action aoriste était aussi perfective. Il est vrai qu'il y a une différence entre le passé simple et le passé composé. Pourtant ce n'est pas celle que signalait Philippide, mais une autre: le passé simple exprime l'action perfective pure, tandis que le passé composé exprime l'action perfective à résultats dans le présent, c'est-à-dire l'action perfective résultative”¹⁹.

Chiar dacă lucrările amintite ale lui Philippide, dar în special *Gramatica*, nu au influențat dezvoltarea ulterioară a gramaticii românești, rămâne însă un fapt incontestabil că el a fost primul care a atras atenția asupra acestei caracteristici a limbii române, caracteristică pusă acum în valoare de ultimele gramatici academice, GALR și GBLR.

Note:

1 Cf. G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în vol. *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Édition de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucarest, 1957, p. 37.

2. *Art. cit.*, p. 31.

3. *Ibidem*.

4. *Op. cit.*, p. 10.

5. *Ibidem*, p. 169.

6. *Ibidem*, p. 173.

7. *Ibidem*, p. 194. În *Gramatică*, la cele două raporturi, *status actionis* și *status temporis*, Al Philippide mai adaugă unul: „timpul față cu timpul predicatului (*status relationis*, *consecutio temporum*)”. Tot acolo, la *status actionis*, este menționată și *actio aorista*, care „ține numai un moment – care, negreșit, poate fi mai scurt sau mai lung” (p. 327).

8. *Istoria*, p. 194

9. Totuși, „Pentru cele două înțelesuri ale perfectului latin, aorist și *actio perfecta*, limba română a diferențiat formele, întrebuițind pentru aorist forma latină și pentru *actio perfecta* pe cea compusă cu *habeo* (ale cărei începuturi se găsesc în lat. dacă nu cumva în vorbirea populară romană stăpînea același uz ca și în românește, iar uzul clasic este un efect al imitației grecești)” (*Istoria*, p. 196).

10. *Gramatica*, p. 327-331 *passim*. Pentru formele cu *eram*, v. p. 112.

11. *Ibidem*, p. 331-334 *passim*. Pentru formele trecutului compus II, v. p. 105-106. De precizat că prin trecutul simplu Al. Philippide înțelege perfectul simplu (aoristul), iar prin trecutul compus I, perfectul compus.

12. *Gramatica*, p. 334-335. Pentru forma potențialului, v. p. 118.

13. *Gramatica*, p. 336.

14. *Ibidem*, p. 337-338.

15. *Ibidem*, p. 341-343.

16. G. Ivănescu, *art. cit.*, p. 37.

17. *Ibidem*.

18. *Ibidem*, p. 46.

19. *Ibidem*, p. 47.

Bibliografie

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Coord. Valeria Guțu Romalo, *Gramatica limbii române*. Vol. I: *Cuvântul*, vol. al II-lea: *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Coord. Gabriela Pană Dindelegan, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2010.

- Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962.
- Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Editura Științifică, București, 1969.
- G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în vol. *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Édition de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucarest, 1957.
- Carmen Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, 2008.
- Al Philippide, *Istoria limbii române*. Volumul întâi. *Principii de istoria limbii*, Tipografia Națională, Iași, 1894.
- Al. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897.

AL. PHILIPPIDE'S CONCEPTION ABOUT THE CATEGORY OF VERBAL ASPECT

(Abstract)

Keywords: *Romanian language, grammar, verbal aspect*

The author starts from the remark of G. Ivănescu in the study *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes* (see *Bibliography*), where he stated that the verbal aspect issue in Romanian linguistics was first raised by Al. Philippide. The latter started from H. Paul's position in *Prinzipien der Sprachgeschichte* which was different from that of most Indo-Europeanist linguists, in the sense he claimed that verbal forms express both time and aspect. Al. Philippide applied the German linguists' thesis to Romanian, relying on numerous examples from cult and folk literature. He distinguishes between *status actionis*, i.e. the verbal aspect, and the *status temporis*, that is temporal expression, but he commits the error to mix up the duration of action (la durée de l'action) with the accomplishment, finalisation of action (le degré de l'action), fact remarked by G. Ivănescu in his study (see *supra*).